

УДК 378.147

О. Б. Осаульчик,
О. П. Миколюк,
В. В. Кулініч

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНШОМОВНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ

Виявлено і доведено пряму залежність між оволодінням іншомовним спілкуванням і розвитком мислення, оскільки мислення є можливим різними мовами, а не лише рідною. Необхідно розвивати креативне (самостійна здогадка) та самостійне мислення (вміння ставити нові задачі і розв'язувати їх).

Вступ

Одним із стратегічних напрямів в модернізації освіти вважається подолання репродуктивної масової освіти і перехід до нової освітньої парадигми, яка забезпечує пізнавальну активність і самостійність мислення тих, хто навчається. «Школа повинна навчити мислити і навчити вчитися — ось педагогічні імперативи сучасної епохи» [2, 3]. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що педагоги сучасності (В. Борисенков, Г. Валєєв, М. Скаткін, О. Богданова, О. Карп'юк) мають однакову думку з приводу ефективності педагогічної праці сьогодні. Так, педагогічна робота має високу ефективність, коли при однакових затратах часу, крім традиційного засвоєння матеріалу, відбуваються цілеспрямовані зміни в психіці тих, хто навчається: розвивається інтелект, формується креативність мислення. Таким чином, метою даної статті є характеристика психолого-педагогічних особливостей процесу навчання іноземним мовам; виявлення прямої залежності між оволодінням іншомовним спілкуванням і розвитком креативного мислення.

На сучасному етапі головна мета в навчанні іноземним мовам цілком практична — спілкування. Тому розвиток саме комунікативної компетенції студентів привертає все більше і більше уваги. Говорячи про формування іншомовної мовленнєвої компетенції, слід зазначити необхідність врахування психологічних особливостей тих, хто навчається і самого процесу мовлення. Знання суті психічних процесів, які супроводжують будь-який навчальний процес, зокрема навчання спілкуванню іноземною мовою, допоможе педагогу створити відповідні педагогічні умови і забезпечить ефективність всього навчального процесу. В даному випадку немає великої і суттєвої різниці між розвитком уміння спілкуватись рідною і іноземною мовами. Адже той, хто здатен швидко мислити і якісно упорядковувати свої думки, відтворюючи їх не менш якісно в процесі мовлення рідною мовою, зможе (за умови оволодіння іншомовними граматичними конструкціями і лексичними одиницями) робити те ж саме іноземною мовою.

Психологи вбачають в мовленні особливий вид діяльності, спрямований на задоволення комунікативної потреби. Мовлення, як і будь-яка інша діяльність, характеризується двома протилежними сторонами: зовнішньою і внутрішньою. Внутрішня сторона (що в мовленні є мислення, впорядкування думок, пошук необхідних, «влучних» слів або словосполучень) регулює зовнішню. В мовленні такою внутрішньою стороною виступає процес вираження змісту або мовленнєве оформлення [5, с. 65]. Зовнішню сторону науковці називають ще моторною або виконавчою, вона виражена артикуляцією. При цьому слід зауважити, що зовнішній процес мовлення являє собою не просто вокалізацію внутрішнього мовлення, а насамперед його реконструкцію і вдосконалення. Отже, мовлення як діяльність характеризується єдністю вищевказаних двох сторін. «Воно починається з мотиву і плану та завершується результатом, досягненням наміченої на початку цілі; в середині ж лежить динамічна система конкретних дій і операцій, спрямованих на це досягнення» [8, с. 26].

В основі будь-якої діяльності, мовленнєвої зокрема, лежить потреба, яка в свою чергу породжує бажання або мотив. Як наслідок виникає конкретна мета, що спонукає до виникнення роздуму або мислення щодо її досягнення. Результатом мислення є думки і ідеї, які спочатку оформлюються у внутрішньому мовленні. Внутрішнє мовлення відрізняється від зовнішнього: це не зовсім той набір слів, що несуть соціально зрозуміле значення, який ми звикли чути в зовнішньому оформленні. Відомо, що внутрішнє мовлення є результатом мислення, але не первинним. Первинним же результатом мислення слід вважати суто індивідуальний зміст, що складається з певного набору понять і

образів. Вторинним результатом мислення є внутрішнє промовляння, описування цих понять і образів; і воно вже виражене словом, яке насамперед несе індивідуальний зміст. Таким чином, словесне оформлення лише вторинне за своєю природою, саме тому можливе (і це є необхідним в оволодінні іноземною мовою) мислення різними мовами, не лише рідною. «Гарне володіння мовою завжди характеризується вмінням думати іноземною мовою. Положення про те, що лише рідна мова може бути безпосередньо пов'язана з мисленням людини не відповідає даним фізіології вищої нервової діяльності. Слова є другорядними подразниками тоді і лише тоді, коли вони безпосередньо асоціюються з поняттями» [1, с. 31].

Зазначене дає змогу побудувати такий ланцюжок: потреба—мотив—мета—мислення—думки—внутрішнє мовлення—індивідуальний зміст—зовнішнє мовлення—соціальне значення.

Загалом можна виділити три рівні мовленнєвого процесу: спонукальний (потреба, мотив, мета); формувальний (мислення, думки, їх оформлення у внутрішньому мовленні та певний індивідуальний зміст як результат); реалізувальний (оформлення індивідуального змісту у зовнішньому мовленні і, як результат, певне соціальне значення). Таку трирівневу класифікацію пропонує І. А. Зимня [5, с. 60—65].

Розглянемо послідовність навчання іншомовного мовлення з позицій психології.

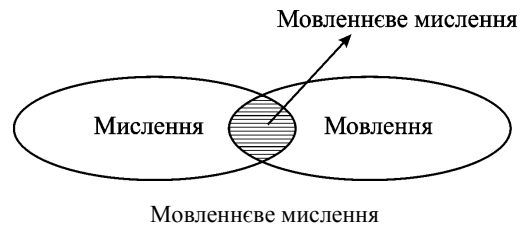
Потреба виконує роль «запускового механізму», «енергетичного джерела» мовленнєвої діяльності. Проте вона може лишитись нереалізованою при відсутності відповідних умов. І лише коли має місце поєднання актуальної потреби (в нашому випадку комунікативної) з умовами, здатними її задовольнити (такими умовами у випадку навчання іноземних мов є наявність мовленнєвої ситуації), в організмі людини виникає певний динамічний стан, що виражається в психологічній готовності здійснювати акти поведінки у відповідному напрямку. Така готовність організму до діяльності називається «установкою». Таким чином, початковим механізмом є приведення в дію мотивації. Механізм мотивації породження висловлювання, на думку психологів, «глибоко інтимний, індивідуальний і безпосередньо некерований», але, що дуже важливо у навчанні іноземних мов, піддається опосередкованому регулюванню. Це означає, що викладач може певним чином впливати на мотиваційну сферу студента. Розглянемо потреби, специфічні для іншомовного мовлення. Аналізуючи мотиваційну сферу студентів вузів, дослідники дійшли висновку, що особливе значення для ефективності навчальної діяльності має актуалізація таких потреб: пізнавальної, комунікативної, творчої, а також потреби в досягненнях. Комунікативна потреба одностайно визнана психологами однією з основних соціогенних потреб людини. Вона є найбільш значимою у навчанні усного мовлення, в мотиваційній сфері студентів вона займає одне з провідних місць. На думку О. О. Леонтьєва, створення найкращих умов для розвитку мотивації та творчого характеру навчальної діяльності можливе саме у процесі спілкування. Відповідно і процес навчання іноземних мов доцільно будувати як модель процесу спілкування. «Слід навчати самій діяльності, через оволодіння засобами і способами якої буде формуватись і той, хто навчається» [5, с. 73].

Виникнення потреби вже є поштовхом до виникнення відповідного мотиву. Є багато класифікацій мотивів за різними критеріями. Найбільш загальною і розповсюдженою є поділ мотивів на дві великі групи: зовнішні та внутрішні.

До зовнішніх мотивів відносять орієнтування на самоствердження, престижність, обов'язок, необхідність, уникнення неприємностей і т. п. Внутрішні ж мотиви складаються всередині самого процесу діяльності і, звичайно, бажано, щоб вони переважали. Інакше мотивація, що привела людину до ситуації учіння, може виявитися надто слабкою, щоб утримати її у цій ситуації, а згодом може призвести взагалі до відмови людини від діяльності. Переважання у студентів внутрішньої або зовнішньої мотивації багато в чому залежить від викладача, від його вміння створити проблему і зробити тему особистісно-значущою, від емоційності і власної зацікавленості самого вчителя в предметі свого викладання. Тоді мотивація буде високою, студенти бачитимуть перед собою конкретну мету і докладатимуть усіх зусиль до її досягнення. Певна мета є поштовхом до роздумів або мислення; як результат виникають думки і ідеї. Л. С. Вигоцький дуже влучно порівняв думки з навислою хмарою, з якої ось-ось полетять дощ слів, а мотивацію з вітром, який цими хмарами рухає. Тема навчання мислити дуже актуальна сьогодні, адже розвиток мислення є важливою передумовою саморозвитку і самовдосконалення. Таким чином, володіння мовою знаходиться в непокитній єдності і безпосередньому зв'язку з мисленням [1, с. 13]. Розвиток і вдосконалення мислення відбувається протягом всього життя людини. В цьому процесі виділяють «домовленнєву» і «мовленнєву» стадії. В розвитку мовлення дитини ми безсумнівно можемо констатувати «доінтелектуальний період», так як і в розвитку мислення — «домовленнєвий етап». До певного моменту той і інший розвиток йде по різних

лініях, незалежно одне від іншого. У певному пункті обидві лінії перетинаються, після чого мислення стає мовленнєвим, а мовлення стає інтелектуальним [3, с. 103].

Візуально це можна зобразити таким чином (рис.):

Площина спільного перетину — мовленнєве мислення. Виходячи з елементарного уявлення про мислення дитини, зрозуміло, що, мислячи, ми оперуємо поняттями, «картинками», які, «складаючись разом», утворюють загальну «картину» або загальний зміст. По ходу виникнення «картинок» ми їх синхронно, внутрішньо,

«про себе», описуємо. Справді, це ніби мовлення до самого себе. Внутрішнє мовлення певною мірою хаотичне, зрозуміле лише нам. Як результат промовляння ми маємо не просто загальну картину, а певний стислий текст, концепт. «У внутрішньому мовленні цей текст стискається в концепт (уявлення), що містить смислову серцевину всього текстового відрізка. Концепт зберігається в довгостроковій пам'яті і може бути відновлений в словах, що не збігаються буквально з першопочатковими, але таких, в яких інтегрований той самий зміст» [4, с. 84].

Оскільки в мисленні слову передують поняття, то, як вже згадувалось нами раніше, можливе мислення різними мовами. Отже, при вивченні і навчанні іноземної мови саме до цього слід «йти». Так, «учні повинні навчитись мислити іноземною мовою» [1, с. 30].

Важливість розвитку мислення є безсумнівною. Є безліч порад і методичних рекомендацій у цьому плані. Але, на нашу думку, найкращим стимулом до мислення виступає проблема, вирішення якої потребує від учнів, студентів самостійної здогадки. Необхідно надавати можливість тим, хто навчається, самим знайти відповідь на різні запитання, які постають перед їхнім розумом. Засобами іноземної мови треба розвивати навички творчого мислення [6, с. 94]. Крім того, є ще таке поняття як самостійне мислення; для такого характерне вміння людини ставити перед собою нові задачі і самостійно знаходити рішення і відповіді. Адже, людина, в якій відсутня самостійність мислення, оволодіває знаннями і досвідом інших людей механічно, і, вирішуючи ті чи інші задачі, в основному спирається на трафарети, готові правила [7, с. 161]. По суті, мислення — те ж саме спілкування, до якого ми прагнемо в кінцевому результаті, тільки спілкування самого з собою. Так, за Л. С. Вигоцьким мовлення має дві функції: спілкування і мислення; одиницею цих функцій виступає значення слова.

З фізіологічної точки зору немає суттєвої різниці між мисленням «про себе» і мовленням «вголос». В обох випадках спостерігається дія одних і тих самих нервових механізмів, використання тих самих мовленнєвих сигналів. Різниця полягає лише в тому, що в процесі мислення рухи м'язів мовленнєвого апарату послаблені. Думка — результат роботи інтелекту. Чудова особливість мови полягає в тому, що її сутність забезпечує можливість передання думки від однієї людини до іншої.

Зовнішнє звукове оформлення «продуманого» є мовленням. Мовлення як засіб спілкування характерне лише для людини і є тільки людським надбанням в процесі історичного розвитку. В процесі спілкування одне з одним ми користуємось різноманітними словами і застосовуємо граматичні правила тієї чи іншої мови. Мета мовлення людини — донести співрозмовникам загальний зміст своїх думок і ідей. Задля цього, навіть враховуючи, що етап планування і продумування вже позаду, не припиняється пошук найбільш влучних «варіантів» зовнішнього оформлення. Н. І. Жинкін ввів таке поняття як універсальний предметний код (УПК) [4, с. 93]. Цей код визначає правила щодо змісту висловлювання: про що говорити (предмет), що саме про нього говорити (зміст), навіщо говорити (мотив), кому адресувати, який висновок зі сказаного. Звичайно, ми далеко не завжди дотримуємось цих правил, формуючи висловлювання.

Всі мовні рівні інтегруються під впливом розкриття внутрішнього змісту аби зробити його зрозумілим іншим. При цьому важливим при усному спілкуванні є все: не тільки відповідні слова і словосполучення, а й хізітації, інтонація, сила голосу, емоційність та інше. «Людське вухо легко помічає загальний звуковий тонус мовлення, повторення, хізітації, недоречні зупинки, підвищення і зниження основного тону та т.п., і оцінює це все за змістом. Промовляти мову не так просто» [4, с. 92].

Варто було б відзначити значимість сили емоційності. Відомо, що саме емоційно забарвлена розповідь викладача привертає найбільшу увагу студентів і найкраще запам'ятовується. Але і тут важливе знання міри. По-справжньому емоційно забарвленим пояснення має ставати тоді, коли йдеться про найбільш важливе і суттєве. «Суцільний потік емоцій» не дає бажаного результату, а навпаки, навіть втомлює слухачів. Проте, без емоцій живого усного мовлення не існує. Промовець має ввійти

в певний емоційний стан. В цьому і полягає усне живе мовлення. Отже, мовлення тісно пов'язане з почуттями. За допомогою слів людина висловлює свої почуття, емоційний стан і таким же чином впливає на почуття інших. Так, викладач, пояснюючи і проводячи заняття, викликає або повагу до себе і зацікавленість предметом, або розчарування і байдужість.

Висновки

Отже, як ми бачимо, усне мовлення є складним психологічним процесом. Тому, навчаючи, необхідно приділити належну увагу важливим компонентам цієї системи, в першу чергу розвитку мислення, яке особливо істотну роль відіграє в оволодінні спілкуванням. Тренувати потрібно і можливості учнів як декодувати отриману інформацію, так і зберігати її в пам'яті; навички у вимові або акустичні навички потребують розроблення і відповідного налаштування мовленнєвого апарату. Проте, слід брати до уваги не лише психологічні особливості мовленнєвого процесу, а й психологічні особливості студентів як особистостей, адже психологія є наукою про той предмет, на який повинен впливати кожний педагог.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваленко О. На шляху до демократизації суспільства / О. Коваленко // Іноземні мови в навчальних закладах. — 2005. — № 3. — С. 92—100.
2. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам / Б. В. Беляев. — М.: Просвещение, 1959. — 320 с.
3. Борисенков В. П. Вызовы современной эпохи и приоритетные задачи педагогической науки / В. П. Борисенков // Педагогика. — 2004. — № 1. — С. 3—10.
4. Выготский Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготский. — М.: Лабиринт, 1996. — 416 с.
5. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации / Н. И. Жинкин. — М.: Наука, 1982. — 155 с.
6. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. — М.: Просвещение, 1985. — 160 с.
7. Кузин В. С. Психология / В. С. Кузин. — М.: Высшая школа, 1982. — С. 149—180.
8. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность / А. А. Леонтьев. — М.: Просвещение, 1969. — 214 с.

Матеріали статті рекомендовані до опублікування оргкомітетом IX міжнародної науково-практичної конференції «Гуманізм та освіта» (10—12 червня 2008 р.).

Надійшла до редакції 19.06.08
Рекомендована до друку 24.06.08

Осаульчик Ольга Борисівна — викладач, **Миколук Ольга Петрівна** — викладач, **Кулініч Віта Валеріївна** — викладач.

Кафедра української та іноземних мов, Вінницький державний аграрний університет